

Bakara Suresi 74. Ayet Bağlamında Taşlar ve Allah Korkusu *Stones and Fear of God in the Context of 74th Verse of al-Baqarah*

Merve Saçlı

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir

Şırnak, Turkey

mervebekci@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4138-3290>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Nisan / April 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 4 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2020

Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 24 Sayfa / Pages: 325-345

Atıf / Cite as: Saçlı, Merve. "Bakara Suresi 74. Ayet Bağlamında Taşlar ve Allah Korkusu [Stones and Fear of God in the Context of 74th Verse of al-Baqarah]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/24 (June 2020), 325-345. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.717062>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de kullarına hitâben çeşitli hakikâtleri beyan buyururken onların idrâklerini de dikkâte almakta, zikrettiği hakikâtlerin kulların zihin dünyalarında somut birer sahneye dönüşmesini sağlamaktadır. Belâgat ilminde mecâz olarak adlandırılan bu üslup Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli anlatım özelliklerinden birisidir. Normalde beşerin algısına belki çok kapalı gelecek konular bu sayede daha kolay ve açık bir şekilde anlaşılabilir. Kur'ân'ın mecaz yoluyla ifade etmiş olduğu hakikâtlardan biri de Bakara Suresinin 74. âyetinde dile getirilen, kâfirlerin kalplerinin katılığı hakkındadır. Allah Teâlâ söz konusu âyette onların kalplerinin ne kadar katı ve sert olduğunu, zikretmiş olduğu taş temsiliyle anlatmakta, hatta onların kalplerinin taşlardan bile daha katı olduğunu beyan etmektedir. Taşların katı yapılarına rağmen kendilerinden ırmakların kaynayıp suların fişkırması yahut da Allah korkusuyla buldukları yerden düşmeleri gibi güzel vasıfları bulunduğuna, ancak katı kalpli o kâfirlerin kalplerinde ise hiçbir olumlu nitelik olmadığına işâret etmektedir. Cansız birer varlık olmalarına rağmen âyette taşların Allah korkusuyla anılmaları dikkati çeken bir husustur. Bu cihetle, çalışmanın ana odağında söz konusu durumun mahiyetini klasik tefsirlerin yanı sıra bilhassa tasavvufî tefsirler ışığında ortaya koymaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Taş, Kalp, Allah Korkusu, İşârî Tefsir.

Abstract

While Allah Almighty declares various truths in his Qur'an, he considers his perceptions and ensures that the facts he mentions become a concrete scene in the minds of the servants. This style, which is called Metaphor in the science of rhetoric, is one of the most important narrative features of the Quran. The subjects, which would normally be very closed to understanding of human, can thus be understood more easily and clearly. One of the truths that the Qur'an expresses through metaphor is about the stiffness of the hearts of the infidels, which are mentioned in the 74th verse of the Surah al-Baqarah. In this verse, Allah explains how hard their hearts are with the stone analogy. He even declares that their hearts are harder than stones. Despite the solid structure of the stones, he indicates that there are some beautiful qualities such as the rivers boiling and the water gushing or falling from where they are due to the fear of Allah, but that there is no positive quality in the hearts of those hard-hearted unbelievers. Although they are an inanimate being, it is remarkable that the stones are mentioned in the verse for fear of Allah. In this regard, the essential focus of the study will be to try to reveal the nature of the situation in question, especially in the light of Sufi tafsir besides classical tafsirs.

Keywords: Tafsir, Quran, Stone, Heart, Fear of God, Sufi Tafsir.

Extended Abstract

Allah supported the person whom he made the caliph of the earth both materially and spiritually and did not leave him unattended and unassisted. He made the earth he would live on at his disposal. He reinforced him by giving animals, plants and inanimate beings to his service and benefit. He also reinforced him spiritually by sending prophets and holy books at the point of how he can live on His own behalf in the best way. In this sense, Allah has given people a well-equipped state and quality to live on earth and to reconstruct it as a requirement of his caliphate.

While the man surrounded by this authority and equipment is expected to act on the earth for a certain purpose, he sometimes goes out of the line of divine consent, unfortunately, by abusing his existing features. The biggest factors in this are undoubtedly the nafs he has in creation and the devil that promised him eternal hostility. However, the heart that struggles and resists these two enemies and has a very sensitive structure is also included in these factors. Because human heart is in a creation that is quite suitable to change and to transform into something else, in a way that is true to its name. In this sense, what people do affect the spiritual form of their heart. If the person does not fill his heart with the beautiful things that will obtain divine consent and continues to do things that cause the wrath of God beyond that, the condition of the heart deteriorates towards the negative. Such a heart can also go through the stages of covering, sealing, locking, and rusting over time, and at the last stage, it may turn into a solid state, even more than stone.

Allah expresses this issue clearly in the Quran, the last divine address, which He sent to support His servant. The crisis that occurred due to the fact that the murderer could not be found in a murder incident that took place in the time of Moses, one of the great prophets sent by Allah the Almighty to the Children of Israel, becomes clear after the incident of "sacrifice a cow", which is miraculous in all respects. However, despite such a clear miracle, the hearts of the denial Israelites still showed no signs of softening.

Although the verse points to the Jews of Madinah in the example of the Israelites, it presents a depiction for everyone who tends to solidify their hearts in general. It expresses this with a stone analogy. Because stone is the first thing that is known with its hardness in the universe and in this sense makes the first association in mind. However, throughout history, the stone has had a very important place and function in human life

and has served him in many areas in his life. In the verse, the stone is also acknowledged as servant. Although Stone is an entity that is considered lifeless, it is mentioned that there are many benefits to be made by the boiling of the rivers and the water gushing from the bosom. Even solidified hearts do not know what fear of God is, there is a mention of the stones falling from their places with the fear of God. The 74th verse of the Baqarah has a special feature that needs to be emphasized in this sense.

Many explanations and comments about this verse have been mentioned in classical tafsirs. Some of these comments will be given as much as necessary in our study so that the verse can be understood in a holistic framework. However, what we want to direct and focus on here is the fear of God, which is attributed to the stones that we consider as inanimate, and the action that stones are said to carry out in this direction. In this respect, we want to expand the scope of the research a little more, especially to include the Sufi perspective and to address the issue in line with Sufi comments.

This type of tafsir, which we know as Ishari tafsir, is the name given to the method of Sufi interpretation of the verses of the Qur'an through discovery and inspiration. When we look at the explanations in the literature of Ishari Tafsir, it is possible to say that this subject attracts the attention of the Sufis. Because, it is seen that quite different and comprehensive comments about this verse are mentioned. In fact, when this issue is evaluated in today's conditions, it is in a position where logic will have a hard time understanding. Because, considering the conditions of the modern age that we live in, it is certain that some emotions and actions attributed to inanimate beings have surpassed the mental mind of human beings. However, the Sufi perspective invites the human heart to a vast meaning and deep understanding that pushes the boundaries of insights in this sense. Because in this perspective, it is enough that God just says "Be" and examples of this have been witnessed many times in the past, especially during the time of the Prophet Muhammad (pbuh). This, of course, makes it possible for them to be realized. So, our aim in this study is to try to reveal and evaluate the richness of the spiritual interpretation that the Sufi commentators have presented to us within the framework of the 74th verse of Baqarah.

GİRİŞ

Taşlar, insanın varoluşu boyunca hayatında barınmadan korunmaya ve ebedî serüveninde bedenini emanet etmeye değerli sağlamlığın ve sonsuzluğun timsâli olarak yüzyıllar boyunca insanla iç içe bir malzeme olagelmıştır.¹ Taş, dayanıklılığı sayesinde asırlar öncesini günümüze taşıyabilen önemli bir tanıktır.² İnsanı bir çatı altında barındırmaktan, duygularını ve düşüncelerini geleceğe aktarmasındaki aracılığına kadar hayli önemli bir güven ve sırdaşlık simgesi olarak görülmüştür.³

Taşın insan yaşamında oldukça mühim bir yeri ve fonksiyonu vardır. Tarih boyunca taştan çeşitli aletler ve kaplar yapılmış, birçok ev, saray, mabed ve kale inşa edilmiş, ayrıca pek çok heykel ve put yontulup tapınılmış, değerli olanlarından da süs ve ziynet eşyası olarak istifade edilmiştir. Gerek Eski Ahit ve Yeni Ahit'te gerekse Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde muhtelif vesilelerle taştan söz edilmektedir.⁴ Taşların dünyada ve insan hayatındaki bu yeri hiç şüphesiz onun yaratılış hikmetleri üzerinde tefekkür etmeyi gerektiren bir önemi hâizdir. Geçmişten bugüne gündelik yaşantısında insanoğluna adeta sessiz ve itaatkâr bir hizmetkâr görevi üstlenmiş olan bu malzemeyi Allah Teâlâ bizzat Yüce Kitabında anarak hem ona dikkatleri çekmekte hem de bazı niteliklerini tavsif etmek suretiyle bambaşka yönlerine nazarlarımızı celbetmektedir.

¹ Erdoğan Yüzer, "Taşlar Üzerindeki İzler (Ya Taşlar Olmasaydı!!)", *II. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi* (İzmir: Jeoloji Mühendisleri Odası, 2010), 5; Duran Serdar Karahan, *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar* (MTA, 2018), 2.

² Aslı Çandarlı Şahin, "Bozkırın Mührü: Taş Heykeller", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 63 (Eylül 2018), 419.

³ Cihan Özgün, "Mermer Taşı Osmanlı Anonim Şirketi'nin Kuruluşu", *Kültürümüzde Taş*, haz. Emine Gürsoy Naskali - Murat Koçak (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 347.

⁴ Nebi Bozkurt, "Taş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/141.

Kur'an-ı Kerim'de, nesnel niteliğine bağlı olarak, "taş" mefhumunun zikredildiği âyetlere baktığımızda birçoğunun olumsuz delâletleri⁵ çağrıştırdığını görürüz.⁶ Ancak araştırmamızın konusunu teşkil eden Bakara Sûresinin 74. âyetinde, başlangıçta her ne kadar olumsuz bir gidişat resmediliyor gibi görünse de devamında tablonun olumluya dönüştüğü görülmektedir. Çalışmamızda daha ziyâde üzerinde duracağımız kısım da söz konusu bu olumlu tablo çerçevesinde olacaktır.

1. SERTLİKTE TAŞLARI ARATMAYACAK KADAR KATILAŞAN KALPLER

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de biz kullarına her türlü misâli getirmiş,⁷ bunu yaparken de gerektiğinde konu ve duruma göre çarpıcı bir üslup tercih etmiştir. Nitekim Belâgat ilminde büyük önemi hâiz olan teşbih sanatı da Kur'an-ı Kerim'in içerdiği üslup zenginliklerinden bir tanesidir. Zira teşbihin, mânâyâ açıklık, güzellik ve güç katmak sûretiyle nefse büyük tesiri olduğu söylenmiştir. Bu anlamda Arap dili ve belâgatının zirvesi olan Kur'an'ın da böyle bir söz sanatından uzak olması düşünülememektedir. Kaldı ki Arap dili ve belâgâtı tedkikleri de Kur'an-ı Kerim'in inceliklerini anlamak amacı ile başlamıştır. Teşbih de öyle bir sanattır ki gizliyi açığa, aklî ve mânevî olanı da hissî boyuta çıkarmaktadır.⁸ Bu üslup sâyesinde zikredilen birtakım mücerred hakikâtlar sanki gözümüzün önündeymişçesine müşahhas bir hâle getirilerek beşerî algılarımızın idrâkine sunulmaktadır.

İnceleme konumuzu teşkil eden Bakara Sûresinin 74. âyetinde de benzer bir anlatım biçimi söz konusu edilmiştir. Nitekim âyette: *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ* "Bundan sonra kalplerinizin yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de vardır ki, çatlayıp bağrından su fişkirir; bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir." (el-Bakara 2/74) buyrulmakta ve

⁵ Bk. el-Bakara 2/24; el-Enfâl 8/32; el-Hûd 11/82; el-Hicr 15/74; el-İsrâ 17/50; ez-Zâriyât 51/33; et-Tahrîm 66/6; el-Fil 105/4.

⁶ Sadık Kılıç, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 11.

⁷ er-Rûm 30/58.

⁸ İsmail Durmuş, *Cahiliyye Şiirinde ve Kur'an-ı Kerim'de Benzetme* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988), 100.

zikri geçen kimselerin kalplerinin katılığı, yeryüzünde sertliğiyle ilk akla gelen nesne olan taş benzetilmek sûretiyle ifâde edilmektedir.

Âyette zikredilen “kasvet”; sertlik ve katılık demektir.⁹ Kalplerin Allah’a yönelmekten, O’nun emirlerine itaat etmekten uzaklaşması anlamına gelmektedir.¹⁰ Âyette kalpleri taş kadar, hatta taştan daha da katı hâle gelenlerin kimler olduğuyla ilgili olarak tefsirlerde bazı yorumlar yapılmıştır. Ebu’l-Âliye (öl. 90/709) ve Katâde b. Diâme (öl. 117/735) burada kastedilenin, bütün İsrailoğullarının kalpleri olduğunu söylemişse de¹¹ İbn Abbas (öl. 68/687) buradaki maksadın, hemen önceki âyetlerde zikri geçen bakara kıssasında öldürülen kişinin mirasçılarının kalpleri olduğunu ifâde etmiştir.¹² Nitekim Taberî (öl. 310/923) de âyette kastedilenin İsrâiloğullarının inkârcıları, bunların da maktulün kardeşinin çocukları olduğunu ifâde etmektedir.¹³ Yine, burada kastedilenin Hz. Peygamber’in çağdaşı olan Yahudi bilginleri olduğu da söylenmiştir.¹⁴

Âyetin siyâk ve sibâkına baktığımızda, sûrenin 67-73. âyetlerinde İsrâiloğullarının tarihine ilişkin, Hz. Musa döneminde gerçekleşmiş olaylardan bir sahnenin anlatıldığına şâhit olmaktadır. Söz konusu hâdise aynı zamanda sûreye mevcut “Bakara” adını da vermektedir. Bu hâdisenin Kitâb-ı Mukaddes’te de geçmesi¹⁵ ve Hz. Peygamber dönemindeki Yahudiler tarafından da bilinmesi hasebiyle olsa gerek, Kur’ân’da ayrıntılarına dair bilgi verilmeyip yalnızca 72. âyette bir adam öldürme olayı zikredilmektedir. Bu vesileyle bazı sahabiler kitap ehlinen edinmiş oldukları bilgilerle hâdisenin detaylarına dâir izahlar getirmişlerdir.¹⁶ İlk dönem müfessirlerinin vermiş olduğu bilgilere göre, oldukça zengin ve yaşlı bir Yahudi’yi, mirasına göz koyan yeğenleri öldürmüş ve cesedi de iki köyün

⁹ Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, “ksv”, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (y.y.: Dâru’l-fikr, t.s.), 5/87; Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, “ksv”, *el-Kâmûsu’l-muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2005), 1324.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî - Muhammed Rıdvan Araksûsî (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2006), 2/204.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/204-205.

¹² İmâdü’d-dîn Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, ed-Dimeşkî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Giza: Müessesetü Kurtuba, 2000), 1/456.

¹³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 2/129.

¹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, çev. Abdullah Öz vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 1/173.

¹⁵ *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye 21/1-9.

¹⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/142.

tam ortasına bırakmak sûretiyle bu cinâyetten sıyrılmaya çalışmışlardır. Fâilin bir türlü bulunamaması sebebiyle halk arasında birbiriyle savaşmaya varacak derecede büyük bir infiâl doğmuştur. Bunun üzerine olay Hz. Mûsâ'ya intikal etmiş ve kendisinden bir çözüm bulması istenmiştir. O da Cibrîl (a.s.)'ın Allah'tan getirmiş olduğu vahye muvâfık olarak bir inek kesmelerini ve bunun bir parçasıyla öldürülen kimsenin cesedine vurmalarını emretmiştir. Uzun uğraşlardan sonra Hz. Musa'nın söylediğinin yapılması üzerine mevtâ dirilerek kâtilin kim olduğunu bildirmiştir.¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de bu hâdise, İsrailoğullarının kesmeleri icap eden ineğin ne nitelikte olması gerektiğiyle ilgili kısımlar¹⁸ hâricinde oldukça mücmel olarak zikredilmektedir. Kısadaki en can alıcı kısım ise kanaatimizce, kesilen ineğin etiyle maktule vurulduktan sonra maktulün dirilerek kâtilin ismini zikretmesine rağmen İsrailoğullarının göstermiş olduğu katı ve inkârcı tutumdur. Nitekim inceleme konumuzu teşkil eden 74. âyette de onların bu sert tutumları kınanmaktadır.

Olaya karışan Yahudiler, öldürülen kimse dirilip de kendisini öldürenin kim olduğunu haber verdikten sonra yeniden vefat edince katli olayını yine reddetmişler ve bu büyük mucizeyi gördükten sonra bile maktulün yalan söylediğini iddia etmişlerdir. Kalpleri hiç bu kadar kör olmamış, sonrasında peygamberlerini dahi bu derece şiddetle yalanlamamışlardır. Fakat, akabinde katilin öldürülmesi ile Allah'ın hükmü yerine gelmiştir.¹⁹

Kalp, sözlükte "bir şeyin bir yönden bir başka yöne döndürülmesi, çevrilmesi" anlamına gelmektedir. İnsan kalbinin bu şekilde isimlendirilme sebebinin ise çokça değişkenlik göstermesi olduğu söylenmiştir.²⁰ Nitekim kalp fikir, hissiyât ve inanç bakımından çok çeşitli hâller almaya müsait bir yaratılıştadır. Kalpteki bu değişim hem olumlu hem de olumsuz yönde seyredilmektedir. Kalp en başta imânın mahalli ve tecelligâh-ı ilâhî olup Kur'ân-ı Kerîm de çeşitli vesilelerle kalp temizliğine vurgu yapmakta-

¹⁷ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesetu't-tarihi'l-Arabî, 2002), 1/113-115; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/121-123.

¹⁸ el-Bakara 2/68-71.

¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/205.

²⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, "Dîb", *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru's-şâmiyye, 2009), 411.

dır.²¹ Bununla beraber Kur'an'da kalbin körlüğü,²² katılığı,²³ mühürlenmesi,²⁴ kilitlenmesi,²⁵ perdelenmesi²⁶ ve paslanması²⁷ gibi muhtelif vasıflarından da söz edilmektedir.²⁸

Âyette kâfirlerin kalplerinin, demir, tunç vb. gibi başka katı cisimlere değil de taşlara benzetilmesi de oldukça ilginçtir. Bunun hikmetiyle ilgili olarak İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), ateşin demiri ve tuncu yumuşattığını, ayrıca bunlardan kap kakak da yapıldığını, taşın ise ne ateş ne de bir başka bir şeyle yumuşadığını, kâfirin kalbinin bundan dolayı taşa benzetildiğini ifâde etmiştir. Hatta sertliğine, katılığına, anlama ve düşünme vasıtalarından yoksun oluşuna ve başkalarına söz anlatma yeteneğinden mahrum bulunuşuna rağmen taş Allah'a boyun eğmektedir de kâfirin kalbi anlama ve düşünme vasıtalarının mevcudiyetine ve algılama kapasitesinin genişliğine rağmen yumuşayıp Rabbine bir türlü boyun eğmemektedir.²⁹ Nitekim o kâfirler hiçbir şeyden ders ve ibret almamakta, hiçbir va'z u nasihat kendilerini yumuşatmamaktadır. Bunca şey işitmelerine, ölünün dirilmesi olayını dahi görmelerine ve kendilerine başka pek çok işaretlerin gösterilmesine rağmen, hiçbir şey onlara tesir etmemektedir; o kadar ki tüm bunlardan koskoca dağlar erir, sem sert kayalar da yumuşardı.³⁰ Ancak İsrâiloğulları pek çok ibretlik hâdisenin sonrasında bile ısrarlı bir şekilde yine anlayışsız ve bencil olmaya devam etmiş; taşlar dahi Allah'ın yasalarına uyup faydalı olabilirken onlar ilâhî emirlere karşı duyarsız kalarak asi olmaya devam etmiş ve bu şekilde kendisinde hayır ve fayda olmayan bir hayata sapmışlardır.³¹ Yüce Allah sert ve katı oluşlarına rağmen taştan oluşan dağlarda mahlukât için faydalanma vesileleri yaratmışken, dağdan nehirler çıkıp sular fıskırırken kâfirin kalbi imkân ve yeteneklerine rağmen kimseye fayda sağlamamaktadır.³² Belki de bu yüzden olsa gerek Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl.

²¹ el-Mâide 5/41; el-Ahzâb 33/53.

²² el-Hac 22/46.

²³ el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/43; ez-Zümer 39/22.

²⁴ el-Bakara 2/7; el-A'râf 7/101; Yûnus 10/74; en-Nahl 16/108; el-Câsiye 45/23.

²⁵ Muhammed 47/24.

²⁶ el-Bakara 2/88; el-En'âm 6/25; el-İsrâ 17/46.

²⁷ el-Mutaffifîn 83/14.

²⁸ Süleyman Uludağ, "Kalp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/230.

²⁹ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/187-188.

³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/173.

³¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/144.

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/188.

638/1240) kasvet ve kalp katılığını, kalp kirlerinden biri sayıp her ne olursa olsun, temizlenilmesi gereken kirlerden biri olarak kabul etmektedir.³³

Bu noktada Resûlullah (s.a.v.), kalp katılığına karşı sunmuş olduğu reçeteyi zikretmekte fayda vardır.³⁴ O, bu konuda ümmetine şu sözlerle uyarıda bulunmaktadır: “Allah’ı zikretmenin hâricinde çok konuşmayın. Çünkü Allah’ı zikir dışında sözün çokluğu kalp katılığına sebep olur. İnsanların Allah’tan en uzak olanı ise, kalbi katı olandır.”³⁵

2. BAĞRINDAN SULAR AKAN TAŞLAR

Âyetin, hakikâti reddeden Yahudilerin kalplerindeki katılığı taş benzetmesiyle ifâde etmesi mânîdardır. Hatta daha da dikkat çekici olan, taşın dahi sahip olduğu bazı vasıflar sebebiyle onların katı kalplerine kıyasla daha kıymetli olduğuna işâret edilmesidir. Nitekim zikrettiğimiz âyette onların kalplerinin katılığı beyân edildikten sonra, devamında *وَأَنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لِمَا يُتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَأَنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ* “Taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de vardır ki, çatlayıp bağrından su fışkırır” buyrulur. Câmid bir nesne olan taşın yaratılış itibarıyla yeryüzündeki işlevi sebebiyle canlılık âlâmeti olan kalpten bile yeri geldiğinde daha üstün ve kıymetli sayılabildiği ifade edilmektedir. Onların kalpleri her ne kadar zâhiren ve fizyolojik olarak canlılık özelliği taşısalar da bâtinen ve mânâ olarak bir dirilik niteliği göstermemektedirler. Öyle ki taş bile canlı bir nesne olmadığı hâlde bağrından suların fışkırmasıyla bir hayat kaynağı hüviyeti kazanabilmektedir.

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) bu konuda taşların irade sâhibi olmalarına dikkati çekmektedir. Buna göre; taşların, Allah’ın emriyle kendi bünyesinde cereyân eden bir hâdiseden kaçınmaları söz konusu değildir. Katı ve sert bile olsalar sadece Allah’ın irâdesi doğrultusunda hareket etmektedirler ve O’nun görevlendirmesine itirazda bulunmamaktadırlar. Ancak söz konusu kâfirler ise kendilerine peş peşe sunulan mucizelere ve nimetlere rağmen Allah’a boyun eğmekten geri durmaktadırlar ve kalpleri hakikâti bilme konusunda asla yumuşamamaktadır. Bununla beraber taşlardan bazı açılardan faydalanılmaktadır. Bazı durumlarda onlardan su çıkmaktadır. Yahudilerin kalplerine gelince, onlarda asla bir fayda yoktur ve hiçbir sûrette Allah’a boyun eğme konusunda yumuşayacak değiller-

³³ Muhyiddîn Muhammed b. Alî İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 3/212.

³⁴ Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 1/139-140.

³⁵ Tirmizî, “Zühhd”, 62.

dir.³⁶ Kalpleri o denli katıdır ki herhangi bir öğüdü kabul etmemekte ve bu vesileyle yönünü hidâyete çevirmemektedir.³⁷

Taşlar ve kalpler arasında âyetin kurmuş olduğu söz konusu ilişkiye dâir tasavvuf erbâbının yapmış oldukları yorumlar kanaatimizce önem arz etmektedir. Sufi bakış açısının bu meseleye farklı bir boyut ve renk kazandırdığını düşündüğümüz için konuyu daha ziyâde onların perspektifinden ele almaya çalışacağız. İmam Kuşeyrî (öl. 465/1072) âyette söz konusu inkârcıların kalplerinin taşa benzetilmesiyle ilgili olarak, bu kimselerin apaçık büyük mucizelere muttali olmalarına rağmen kendilerine hidâyetin nasip edilmediğini, bu mucizelerin ancak onların kalplerindeki katılığı arttırdığını söyledikten sonra, taşlar nasıl ki canlı varlıklar gibi yetişip büyüyemiyorsa benzer şekilde onların kalplerinin de hakikâti anlayıp kavrayamayacağını ifâde etmekte ve o kalplerin her türlü hayırdan uzak olduğunu dile getirmektedir.

Taşların bağrından su fışkırmasıyla ilgili olarak Muhyiddin İbn Arâbî (öl. 638/1240) de oldukça dikkat çekici yorumlara sahiptir. O'na göre; Allah Teâlâ taşları, tabiattaki tüm canlıların hayatlarının aslı ve özü olan suyun çıktığı mahal kılmıştır. Taşlar bir nevi hayat madenleridir. Cehâlet ölümüyle ölen insan da ilimle can bulmaktadır. Taşlar katı ve sert oldukları halde içlerinden ırmakları fışkırtarak ilim ve hayatı kendilerinde toplamaktadırlar. Çünkü kulluk makamında oldukça kuvvet sahibidirler, hiç sarsılmazlar, Allah'ın emri dışına çıkmazlar ve O'na itaatten asla ayrılmazlar. Bununla beraber taş, kendisine etki edilmesine engel olma gücüne sahip değildir. Kalp ise kendisine etki edilmesine engel olma gücüne şüphesiz sahiptir. Mesela kişinin başkasının kalbi üzerinde hiçbir yetkisi olamaz. Bu sebeple kalp, daha katı, yani direnci daha kuvvetlidir. Söz gelimi birine çok iyilik yapılmış olsa da bunun neticesinde iyilik yapılan kimsenin kalbinin iyiliği yapana karşı yumuşaması kesin değildir, bu tamamen o kişinin kendisine bağlıdır. Bu nedenle de kalplerdeki kasvet taşlardakinden daha fazladır. Öyle ki yeri geldiğinde taşlar kırılıp un ufak edilebilirler, ne var ki kalpleri kolay kolay yumuşatmak mümkün değildir.³⁸ Kendilerinden ırmaklar fışkıran bu taşlar esâsen kalplerdeki geniş ve bol ilimlerdir. Bu ilimlerin kalplerden fışkırması âlimlerin dilinde bunların değişik ilim dal-

³⁶ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 3/138.

³⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/139.

³⁸ Muhyiddîn Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Rahmetün mine'r-Rahmân Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun, haz. Mahmûd el-Gurâb (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 1/149-150.

larında eğitim için ifade bulması anlamına gelmektedir. Yarılıp da içinden su çıkan taşlarsa kendilerine birtakım hâllerin gâlip geldiği ve zâhirde sahiplerinin diliyle, yarılıp parçalandıkları miktarda ve içlerinde bulunan ölçüde ilmi dışarıya çıkarırlar ve böylece insanlar da onlardan istifade eder.³⁹

Kübreviyye tarikatı şeyhlerinden Necmeddin-i Dâye (öl. 654/1256) âyette kalplerin katılıktaki seviyelerine işaret bulunduğunu söylemektedir. Ona göre, bazıları kendisinden ırmakların kaynaklığı taşlar seviyesindedir. Bunlar, kendisinde ruhun nurlarının üstünlüklerinin açığa çıktığı kalptir. Buna örnek olarak kendisinde bazı olağanüstü hâllerin sudür ettiği kâhin ve râhipleri örnek göstermektedir. Çatlayıp bağrından su fışkıran taşlar ise kendisinde bazı vakitlerde beşeriyet perdesinin yırtıldığı esnada rûhun nurlarının açığa çıktığı kalptir. Bazı filozoflar ve şairler için durumun böyle olduğunu zikretmektedir.⁴⁰

Tasavvuf büyüklerinden Abdürrezzak el-Kâşânî (öl. 736/1335) ise kalplerin ilmî nakıştan etkilenmediği için taş gibi olduğunu söyledikten sonra onların çeşitli niteliklerde olduğuna dikkat çekmektedir. İçinden ırmaklar kaynayan taşların, ilahî nurla aydınlanıp o nûra gömülmüş ve ilim denizine dalmış kalpler olduğunu ifade etmekte, bu tür kalplerden ilim nehirlerinin fışkırdığını, ondan içenin de ebedi hayata kavuşacağını beyan buyurmakta ve buna örnek olarak Hakk ehlinin kalplerini göstermektedir. Çatlayıp kendisinden suların fışkırdığı taşlarla ise ilimde derinleşen âlimlerin kalplerine işaret edildiğini zikretmekte, çünkü bu kalplerin ilmi kana kana içtiğini, ezberleyip anladığını ve insanların da onlardan faydalandığını ifâde etmektedir.⁴¹ Velhâsıl, taşlar dahi Yüce Allah'ın kendileri için koymuş olduğu kanunlara uygun olarak hareket edip hem bereketli hem istifâdeli olabilirken, bu denli katı kalplerin sahipleri Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına karşı kayıtsız kalmak sûretiyle kendilerine de başkalarına da fayda sağlayamamaktadırlar.⁴²

³⁹ İbnü'l-Arabî, *Rahmetün mine'r-Rahmân*, 1/150-151.

⁴⁰ Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî, *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye fi tefsîri'l-işâriyyi's-süfî* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2015), 1/178. (Kaynaklarda Necmeddin-i Kübrâ'ya atfedilen bu tefsir, aslında müridi Necmeddin-i Dâye'nin *Bahrü'l-hakâ'ik ve'l-me'ânî* adlı eseridir. Karışıklık, Kübrâ ve Dâye'nin aynı adı taşmalarından kaynaklanmaktadır. Bk. Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübrâ", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/500.)

⁴¹ Muhyiddîn Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Tefsîr-i Kebîr Te'vîlât*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kutsal Basım Yayın, 2008), 1/84. (*Te'vîlât*, geniş ölçüde İbnü'l-Arabî'nin geliştirdiği kavram ve terimlere dayalıdır, ancak yanlışlıkla İbnü'l-Arabî'ye nispet edilmekte ve defalarca onun adıyla basılmaya devam etmektedir. Bk. Süleyman Uludağ, "Kâşânî, Abdürrezzak", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/5.)

⁴² Çelik, *Hakk'ın Daveti*, 1/139.

Ne kadar ilginçtir ki âyetin anlatımında Allah'a asi gelen kalp, taş dönuşürken, yani canlı bir nesne, cansız bir nesne hâline gelirken; Allah'ın irâdesine boyun eğen taşlar ise suya dönüşmekte, cansız bir nesne canlı bir nesnenin, yani suyun kaynağı olmaktadır.⁴³

3. ALLAH KORKUSU SEBEBİYLE YUVARLANIP DÜŞEN TAŞLAR

Kur'an-ı Kerim kalp katılığına taşları misâl verip onların vasıflarını zikrederken, içlerinden ırmakların kaynayıp suların fıskırdığını söyledikten sonra taşların ilginç bir yönlerine dikkati çekmektedir. İlgili âyette وَأَنَّ مِنْهَا لَمَّا يَهْبِطُ مِنَ خَشْيَةِ اللَّهِ "Bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer" buyrulmak sûretiyle taşlarla ilgili bambaşka bir boyut dile getirilmekte, önceki diğer iki niteliğinden farklı olarak taşların âdeta kalp sahibi mü'min bir kimse gibi haşyet duygusunun tesirindeymişcesine hareket ettiklerine dair bir tablo arz edilmektedir. Çalışmamızda en ziyâde üzerinde durmak istediğimiz husus da burasıdır.

Arapça خشى kökünden türeyen haşyet, ta'zimle karışık bir korkudur ve çoğunlukla kendisinden korkulan şeye dâir bilgi sahibi olmaktan kaynaklanır. Nitekim إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ! "Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar haşyet duyarlar"⁴⁴ âyetinde de bu durum ifâde edilmektedir.⁴⁵ Şu hâlde haşyetin gerçekleşebilmesi için ortada bilgi ve bilinç sahibi bir nesnenin varlığından söz edebilmek gerekmektedir. Ancak âyette ise haşyet kavramı taşlarla ilgili olarak zikredilmektedir. Bu durum hayli dikkat çekici ve kanaatimizce üzerinde daha uzun durulmasını gerektiren bir konudur.

Tefsirlerde Allah korkusundan düşen taşların mâhiyetiyle ilgili çok çeşitli yorumlar zikredilmektedir. Örneğin Mücahid b. Cebr (öl. 103/721); "Bir dağın başından taş namına ne yuvarlanmışsa, bir taştan ne kadar nehir fıskırmışsa ve bir taştan ne kadar su çıkmışsa muhakkak ancak Allah korkusundandır. Kur'an-ı Kerim böyle buyurmaktadır."⁴⁶ demektedir.

Müfessir Taberî (öl. 310/923)'nin konuyla ilgili nakletmiş olduğu yorumlardan bazılarını ise şu şekilde zikretmek mümkündür:

-Bu taşların Allah korkusundan düşmeleri, onların gölgelerinin dönmesi anlamına gelmektedir. Burada أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّرُ! ظَلَالَهُ

⁴³ Dmitriy Vladimiroviç Frolov, "Kur'an'da Taş Motifinin Anlambilimsel İncelemesi", çev. Halil İbrahim Usta, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Bahar 2014), 213.

⁴⁴ el-Fâtır 35/28.

⁴⁵ Râgıb el-İsfahânî, "hşy", 283.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 2/208.

عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ “Allah’ın yarattığı nesnelere görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah’a secde edip yere kapanmaktadır” (en-Nahl 16/48) âyetine işaret vardır.

-Taşların “فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا” (el-A’râf 7/143) âyetindeki dağ olduğu söylenmektedir.

-Allah Teâlâ bazı taşlara marifet ve ilhâm vermiştir ve onlar bu sayede Allah’a itaat etmeyi aklebilmekte ve itaat etmektedirler.⁴⁷ Tıpkı Allah Resûlü’nün hutbe esnasında dayandığı hurma kütüğünden yerini değiştirdiğinde kütüğün inlemesi gibi.⁴⁸ Yine onun “Bir taş bana peygamberlikten önce selâm verirdi. Ben o taşı şimdi de biliyorum”⁴⁹ dediği gibi.

-Âyetteki durum, el-Kehf 18/77 âyetindeki فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ “Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar” kavlinde duvarın yıkılmak üzere olduğunun “يُرِيدُ” (istiyor) fiiliyle ifade edilmesi gibidir, aslında onun bir iradesi yoktur. Bu şekilde söz konusu düşme, Allah’ın emrinin büyüklüğünü ifade içindir. Sanki o, Allah korkusuna boyun eğmekten haşyetle düşmektedir.

-Taşların Allah korkusundan düşmesinin anlamı, Yaratıcısına delâlet etmesiyle başkalarına haşyeti gerektirmesidir. (Yani kalpler taşların yaratılışından ibret aldığı ve onlara baktığında Allah korkusu gerçekleştiği için taşlara bakanların tevâzuu taşlara izâfe edilmiştir.⁵⁰) Tıpkı asâletinden ve atıklığından dolayı insanları kendisine rağbet etmeye, kendisini satın almaya sevk eden dişi deveye “tüccar deve”⁵¹ denmesi gibi. (Kendisini satan da kendisiymiş gibi.)

Taberî tüm bu mânâların, âyet için muhtemel olduğunu söylese de selef ulemasının tevîlinin bunun hilâfına olduğuna dayanarak söz konusu anlamları mümkün görmediğini ifâde etmektedir.⁵²

⁴⁷ Bu yorumu Mâverdî (öl. 450/1058) de zikretmektedir. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, nşr. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2015), 1/147.

⁴⁸ Buhârî, “Menâkib”, 25. Rivayete göre, Resûlullah (s.a.v.), hutbesini mescidin direklerinden biri olan bir hurma kütüğüne dayanarak irad ederdi. Fakat kendisi için bir minber yapılıncaya, artık hutbesini bu minbere çıkarak okumaya başladı. Resûlullah’ın daha evvel hutbesini kendisine yaslanmak sûretiyle okuduğu kütük bu ayrılığa dayanmadı ve mescidde bulunan ashâbın da duyabileceği bir şekilde, adeta bir devenin inleyişine benzer şekilde inledi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) minberden inip kütüğü kucakladı. Bundan sonra kütük sakinleşti. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/174.

⁴⁹ Müslim, “Fedâil”, 2.

⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 2/208.

⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 2/208.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/137-138.

Mâverdî (öl. 450/1058) ise bazı kalamcıların Allah korkusundan düşen taşların bulutlardan düşen dolu taneleri olduğunu nakletse de onların bu görüşlerinde münferid kaldıklarını ifâde etmekte ve müfessirlerin çoğunluğuna göre bunların sert dağların taşları olduğunu, çünkü onların son derece katı olduğunu söylediklerini aktarmaktadır. Şu hâlde mânâ şöyle olur: Şüphesiz dağlardan öylesi vardır ki, üzerine Kur'ân nâzil olsa, Allah korkusundan boyun eğerek düşerler.⁵³

Begavî (öl. 516/1122) konuyla ilgili olarak, Ehli sünnet ve'l-cemaat mezhebine göre Allah Teâlâ'nın cansız varlıklarda ve sâir hayvanlarda kendilerinden başkalarının vâkıf olamayacağı, akıl hâricinde bir ilim yarattığını zikretmektedir. Bunun içerisine salât, tesbih ve haşyet de dâhildir. Nitekim Yüce Allah: "وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ" (O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" (el-İsrâ 17/44), "كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ" (Hepsi duasını ve tesbihini bilmektedir" (en-Nûr 24/41), "الْمَ تَرَى أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ" (Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir" (el-Hacc 22/18) buyurmaktadır. Mü'min kimseye de buna iman etmesi ve ilmini Allah'a bırakması vâciptir.⁵⁴

Zemahşeri (öl. 538/1144) ise taşların haşyetinin, onların Allah Teâlâ'nın emirlerine itaat etmiş olduklarını, O'nun kendileriyle ilgili olarak irade ettiği şeyleri reddetmeyen varlıklar olduklarını, söz konusu kimselerin kalplerinin Allah'a boyun eğmediğini ve kendilerine emredileni yapmadıklarını anlatma sadedinde bir mecaz olduğunu ifâdeyle kifâyet etmektedir.⁵⁵

Meselenin sûfi bakış açısında nasıl bir anlayışa tekâbül ettiğinin örneklerine geçmeden önce bu noktada çağdaş bir ses olarak Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (öl. 1942) konu ile ilgili yorumuna da yer vermek isâbetli olacaktır. Elmalılı, burada taşların Allah saygısından yerlerinden oynayıp düştüğünü zikretmekte, bununla berabere söz konusu tesirin yağmurlar, kasırgalar, zelzeleler gibi kudret-i ilâhiyenin eseri olan olaylardan kaynak-

⁵³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* 1/146-147.

⁵⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî-Meâlimu't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah vd. (Riyad: Daru Taybe, 1409/1989), 1/111.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl, çev. Muhammed Çoşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1/420.

lı olduğunu ifâde buyurmaktadır. Elmalılı bu şekilde haşyetle düşen taşların fizikî âlemdaki esbâbına da dikkati çekmektedir.

Taşların haşyeti konusu şüphesiz sûfi tevilde ve mutasavvıfların yorumlarında kendisine yoğun bir temâyül ve geniş bir anlam alanı bulmuştur. Örneğin, İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) *Fütûhât*'ta necâsetin nelerle temizlenebileceğini açıkladığı bâbda Bakara 2/74 âyetinin bâtinî yorumuna da yer vermektedir. Zikrettiğine göre Allah Teâlâ taşlar ile kalpler arasında bir ilişki ortaya koymaktadır. Taşların düşmesiyle aslında onlara benzeyen kalplerin düşmesi, izzetten kulluğa inmeleri ve aslen sahip oldukları noksanlık ve acizliğe bakışları ifâde edilmektedir. Burada taşın da su gibi temizleyici olmasının sebebinin de açıklamakta, suyun kaynağı olan taşların necaseti gidermedeki hükmünün, kendisinden çıkan suyun hükmü gibi olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, taşların fiili olarak zikredilen "haşyet" in de kendisiyle temizlenen şeylerden biri olduğunu ifade etmekte, Allah tarafından kendilerinden razı olunmuş ve Allah'tan da razı olmaları istenmiş, Allah'ı bilen kimselerin vasıflarından biri olduğunu zikretmektedir. Delil olarak da *أَمَّا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar" (el-Fâtır 35/28) ve *رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ* "Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Bu, Rabbini sayıp O'ndan korkan içindir" (el-Beyyine 98/8) âyetlerini göstermektedir. Dolayısıyla "haşyet", Allah'ı bilen âlim kulların husûsiyetlerindedir. Şu hâlde İbnü'l-Arabî'ye göre bilgi, bilhassa da takva duygusundan kaynaklanan bilgi hem temiz hem de temizleyicidir. Başka birtakım bilgilerin, temiz ve temizleyici olsalar dahi, kendisinin işaret etmiş olduğu bu bilginin kuvvetine sahip olmadığını söylemektedir.⁵⁶

İbnü'l-Arabî, Allah Teâlâ bu taşları "düşme" niteliği ile vafsetmiş olduğu için, bunlarla dağlardaki taşları kastetmiş olduğunu da beyan etmektedir. Yüce Allah'ın, dağlar vesilesiyle yerin sarsılmasını engelleyip onları yeryüzünün kazıkları (evtâd) kıldığını, bunun da onlara, konumlarının yüceliği itibarıyla bir iftihar vesilesi olduğunu söylemektedir. Bu taşların da Hak Teâlâ'nın *تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا* "Biz o ahiret diyarını yeryüzünde kibirlenme ve fesat irade etmeyen kimselere veririz. Akıbet müttakilerindir." (el-Kasas 28/83) âyetini duydukları vakit, Allah korkusundan düşüp yuvarlandıklarını zikretmektedir. Rableleri onlara yüce bir konum vermiş de olsa, onların yine de intikal edecekleri

⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 3/212-213; ayrıca bk. İbnü'l-Arabî, *Rahmetün mine'r-Rahmân*, 1/151.

ahiretteki saadet diyarında pay sahibi olamama endişesi ile Allah korkusundan yuvarlandıklarını ifâde etmektedir.⁵⁷

Necmeddîn-i Dâye ise, Allah korkusuyla yerinden düşen taşlarla kendisinde saflık ve temizlik bulunan, haşyet sahibi iman ehlinin kastedildiğini söylemektedir.⁵⁸ Kâşânî de bu tür kalbin ürperip boyun eğip teslim olup itaat ettiğini, Müslüman âbidlerin ve zâhidlerin kalplerinin böyle olduğunu zikretmekte, bu kalplerin en basit hâlinin, Allah korkusuyla yukarıdan aşağıya yuvarlanmak, yani Allah'ın emrettiğine boyun eğmek olduğunu dile getirmektedir.⁵⁹

Mutasavvıf yönüyle öne çıkan Osmanlı döneminin meşhur müfessirlerinden İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) ise konuyla ilgili Ehl-i sünnetin görüşünü naklederek hem cansız varlıkların hem de hayvanlar, bitkiler vb. diğer canlı mahlûkâtın da kendilerine özgü namazları, tesbihleri ve Allah'tan korkuları olduğunu söylemekte ve konuyla ilgili yukarıda zikrettiğimiz İsrâ 17/44 ve Nûr 24/41 âyetlerini delil getirmektedir. Burada insana düşen görevin, bu tür şeylere iman etmek ve bunlarla alakalı ilmi de Hak Teâlâ'ya havâle etmek olduğunu söylemektedir.⁶⁰

Konuyla ilgili yorumlarda bilhassa mutasavvıf âlimlerin zikrettikleri hayret uyandırıcıdır. Esâsen sûfîlerin âlem ve tabiata dair görüşleri incelendiğinde onların “cansızlık” diye bir kavramı kabul dahi etmedikleri görülmektedir. Varlık silsilesinde cansız varlıklar şeklinde kategorize edilen “cemâdât”ı cansız değil de donuk varlıklar olarak tasavvur etmektedirler. Bu noktada en büyük çıkış noktaları her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren İsrâ 17/44 âyetidir. Kainattaki tüm varlıkları tek bir varlığın, yani Kâdir-i Mutlak olan Allah'ın yaratmasının alâmetleri olarak saymakta ve her birisine belirli bir bilinç takdir edildiğini savunmaktadırlar. Zira söz konusu âyette “hamd ile tesbih etme” bunu ifâde etmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî varlıkların tesbihiyle ilgili bu âyetteki ifâdeyi oldukça açık bulmakta ve âyetin tevile müsait olmadığına dikkat çekmektedir. Burada “şey”lerin Hakk'ı tesbihi bazı kimselerin iddia ettikleri gibi hâl tesbihi de değildir, çünkü o takdirde âyette *وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ* “Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız” denmesinin anlamı kalmamaktadır. Zira ona göre Allah bazı kullarının gözlerini cemâdâtın canlılığını görmekten alıkoymuştur, ancak onlar da Allah'ı tesbih etmektedir ve O'nu tesbih eden her şey

⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *Rahmetün mine'r-Rahmân*, 1/150.

⁵⁸ Necmüddîn-i Kübrâ *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*, 1/178.

⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/84.

⁶⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/174.

canlıdır. Netice olarak İbnü'l-Arabî âyetlerden ve rivâyetlerden şu mantıksal sonuca varır: Birincisi; her şey Allah'ı tesbih eder. İkincisi; tesbih eden her şey canlıdır. Üçüncüsü; her şey canlıdır.⁶¹ Bu doğrultuda taşların Allah korkusuyla düşmesi de onların söz konusu tesbihine dahil olmaktadır.

Cemâdâtın tesbih ve zikriyle ilgili olarak Mesnevî şârihlerinden Ahmet Avni Konuk'un (öl. 1938) açıklamaları da dikkate değerdir. O, kelâmın cemâd ve nebâtta bâtın, hayvanda nâkıs, insandaysa kâmil olduğunu, cansız varlıkların tekellümünün bu âlemde sabit ve vâki olduğunu, bunu herkesin işitmesinin mu'tâd olmayıp yalnız sır kulağı açılmış olan âriflerin lisân-ı fasih ile işitebileceklerini söylemektedir.⁶² Yine bir diğer meşhur Mesnevî şârihi Tâhiru'l-Mevlevî (öl. 1951) de bu konuda makul bir öneri getirmekte, din ile dünyanın ayrılması gibi ilimler ve fenlerin de birbirinden ayrılması ve birinin kapsamının diğerine karıştırılmaması gerektiğini, ilimlerin bir kısmı tabiattan bahsederken bir diğer kısmının konusunun tabiatın fevkinde olup diniyyat, ilâhiyyat gibi bahislerin tabii ilimler gözüyle tedkik edilemeyeceğini, tedkike kalkılırsa da söz konusu ulûmun salâhiyyetine tecâvüz edilmiş olacağını ifâde etmektedir.⁶³

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm Bakara Sûresinin 74. âyeti zemininde bazı kalplerin ne kadar katılaşabildiği noktasında çarpıcı bir anlatımı gözler önüne sermektedir. Bu âyette birtakım kalplerin ne derece katı ve sert oldukları, sertlik denince zihinlerde ilk canlanan nesne olan taşlara benzetilmek sûretiyle dile getirilmektedir. Ancak onların durumu, söz konusu benzetmenin de sınırlarını aşmakta, katılıkta taşları dahi geride bırakacak bir raddeye varmalarına neden olmaktadır. Çünkü taşlar en azından fayda verme anlamında onlardan çok daha kıymet arz etmektedir. Nitekim Kur'an bu durumu onlardan ırmaklar kaynadığı, çatlayıp bağrılarından sular fışkırdığı ve hatta Allah korkusuyla düşüp yuvarlandıkları şeklinde bize bildirmektedir. Peki cansız bir nesne olan taş için haşyet duygusu nasıl söz konusu olabilmektedir?

Gerek klasik gerekse işârî tefsir kaynaklarında taşların âyette zikrolunduğu gibi Allah korkusuyla düşmelerinin mâhiyeti pek çok âlim tarafından farklı gerekçeler ekseninde açıklanmıştır. Burada Elmalılı Hamdi Yazır'a ait açıklama oldukça özet olsa da günümüz anlayışı doğrultusunda mutedil

⁶¹ Ekrem Demirli, "Sûfilerin Âlem ve Tabiat Görüşü: Her Şey Tanrı'ya İşaret Eden Canlı Bir Âyettir", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008), 2/67-69.

⁶² Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 2/71.

⁶³ Tahiru'l-Mevlevî Olgun, *Mesnevî Şerhi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, t.s), 1/1045.

bir bakış açısı olarak görünmektedir. Zira o, taşların düşmesindeki haşyet boyutunu da iptal etmeden bu düşüşün fizikî ve zâhirî sebeplerine de işâret etmektedir. Bununla birlikte Beğavî ve Bursevî'den naklen aktarmış olduğumuz Ehl-i sünnetin görüşü de mühim bir prensibe dikkati çekmekte, gerek cansız varlıkların gerekse insan dışındaki diğer canlıların da kendilerine has ibadet, tesbih ve Allah korkuları olduğunu ifâde etmektedir. Bu gerçek hâlihazırda bizâtihi Kur'an'da İsrâ Sûresinin 44. ve Nûr Sûresinin 41. âyetlerinde de haber verilmektedir. Esâsen bu noktada insana düşen görevle alâkalı Beğavî ve Bursevî'nin, Kur'ânî hakikâte olduğu gibi iman edip konuyla ilgili hakikî ilmi Allah'a havâle etmek şeklindeki formülü ideal bir duruştur. Bununla birlikte Allah Resûlü (s.a.v.)'in dayandığı hurma kütüğünün, kendisinden ayrıldığı zaman ağlarcasına inlediği ve risâletinden evvel taşların kendisine selâm vermesi hakkındaki rivâyetler sahih hadis kaynaklarında yer alan ve bu bağlamda üzerinde durup tefekkür edilmesi gereken hâdiselerdir. Bu anlamda Allah Teâlâ'nun bazı taşlara mahiyetini bilemediğimiz bir tarzda, kendi fitrat ve yaratılışlarına uygun olarak marifet ve ilhâm vermiş olması ve onların bu sayede Allah'a itaat etmeleri, bizim kanaatimizce de keyfiyetini Allah'a hâvale edip mevcûdiyetine iman noktasında teslim olunması gereken bir durumdur. Bununla beraber İbnü'l-Arabî'nin haşyetin, Allah'ı bilen âlim kulların husûsiyetlerinden olduğunu zikrederek, her bilginin bir olmadığını, haşyetin akabinde gelen takva duygusunun meydana getirdiği bilginin de tıpkı su ve taş gibi temiz ve temizleyici olduğunu söylemesi bu âyetin mânâ zenginliklerinden birini gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren İsrâ 17/44 âyeti bağlamında cemâdâtı bu tesbih hürmetine cansız addetmeyip donuk olarak nitelemesi de oldukça incelikli ve derinlik içeren bir bakış açısı olarak dikkati çekmektedir. Tüm bu birikim bir arada düşünüldüğünde bizce gerek özelde taşların gerekse genelde cemâdâtın bizim mahiyetini idrâk edemeyeceğimiz bir tarzda haşyet taşıdıkları ve kendilerini yaratan Yüce Allah'ı tesbih ettikleri bilhassa İsrâ17/44 âyeti göz önünde bulundurulduğunda şüphe götürmez bir hakikât olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte söz konusu varlıkların bu haşyet ve zikirlerine bizlerin muttali olabilmesi Bakara 2/117 âyeti düşünüldüğünde tamamiyle Allah Teâlâ'nun iradesine bağlı olarak imkân dâiresi içindedir. Nitekim Allah Resûlü'nün hayatına bakıldığında durumu teyit eden pek çok vakanın tecrübe edilmesi de bu gerçeği destekler mahiyettedir.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. "Necmeddîn-i Kübra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/498-500. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Tefsîru'l-Begavî-Meâlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd.. Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989.
- Bozkurt, Nebi. "Taş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/141-142. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. çev. Abdullah Öz vd.. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Çelik, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Demirli, Ekrem. "Sûfilerin Âlem ve Tabiat Görüşü: Her ŞeyTanrı'ya İşaret Eden Canlı Bir Âyettir". *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*. 2/67-72. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008.
- Durmuş, İsmail. *Cahiliyye Şiirinde ve Kur'an-ı Kerim'de Benzetme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- Frolov, Dmitriy Vladimiroviç. "Kur'ân'da Taş Motifinin Anlambilimsel İncelemesi". çev. Halil İbrahim Usta. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Bahar 2014), 199-216.
- Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârun. y.y.: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Kesîr, İmâdü'd-dîn Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd.. Giza: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Alî. *Tefsîr-i Kebîr Te'vîlât*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan Basım Yayın, 2008.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Alî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Alî. *Rahmetün mine'r-Rahmân Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun. haz. Mahmûd el-Gurâb. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru's-şâmiyye, 2009.
- Karahan, Duran Serdar. *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar*. MTA, 2018.

- Kılıç, Sadık. "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 1-23.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı vd.. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî -Muhammed Rıdvan Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Tefsîru'l-Kuşeyrî Letâifu'l-işârât*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2015.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*. nşr. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2015.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Müessesetu't-tarihi'l-Arabî, 2002.
- Necmüddîn-i Kübrâ, Ebû'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hîveki el-Hârizmî. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye fi tefsîri'l-işâriyyi's-sûfi*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2015.
- Olgun, Tahiru'l-Mevlevî. *Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, ts.
- Özgün, Cihan. "Mermer Taşı Osmanlı Anonim Şirketi'nin Kuruluşu". *Kültürümüzde Taş*. haz. Emine Gürsoy Naskali & Murat Koçak. 347- 390. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.
- Şahin, Aslı Çandarlı. "Bozkırın Mührü: Taş Heykeller". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 63 (Eylül 2018), 419-436.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Kalp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Kâşânî, Abdürrezzak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yüzer, Erdoğan. "Taşlar Üzerindeki İzler (Ya Taşlar Olmasaydı!!)". *II. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi*. 2-22. İzmir: Jeoloji Mühendisleri Odası, 2010.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. çev. Muhammed Çoşkun vd.. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.